

виживання, котра цілком влаштувала державну тоталітарну систему.

Підсумовуючи аналіз півторастолітнього періоду інституалізаційно-конфесійних і в багатьох випадках етноконфесійних трансформацій в Україні та в прилеглих до неї пограничних етнічних українських регіонах, не важко помітити їхню рефлексійну спрямованість до сучасного стану конфесійних відносин в нашій державі. Негативні тенденції розвитку традиційних церков України в ХІХ – першій половині ХХ ст., на жаль, не вичерпані. Нині маємо, якщо не прямий відбиток, то багато рис і особливостей, в першу чергу внутрішніх, які не лише повторюють кризову ситуацію досліджуваного періоду, а й несуть в собі загрозові тенденції для подальшого розвитку українського православ'я.

Володимир Пащенко*

СОЦІАЛІЗМ НА ЦЕРКОВНОМУ ЗГАРИЩІ: 20-30-ТІ РОКИ ХХст.

Упереджене, а подекуди і вороже ставлення органів партійно-державної влади до Руської православної церкви за радянських часів було спричинене оцінками релігії як "опіуму народу", "роду духовної сивухи", котрі дали їй свого часу К.Маркс та В.Ленін в силу конкретних історичних причин. Оскільки комуністична партія вважала їх класиками, до написаного ними не застосовувався принцип історичного підходу, то це означало незмінність політичного курсу й щодо церкви. Причини свавілля органів влади крилися у гіпертрофованому тлумаченні ролі релігії і церкви в минулому, у нехтуванні того факту, що в релігії відповідним чином переосмислені загальнолюдські моральні принципи, зразки народного мистецтва, музики, що органічно включаються в культ. Діалектичний зв'язок між власне релігійними та загальнолюдськими аспектами релігійного комплексу зумовлював те, що останній може бути цінністю не лише для віруючого. Він здатний сприяти прояву в людині активних діяльних начал, які возвеличують духовну гідність і розвивати здібності, об'єднувати зусилля людей різних орієнтацій.

Ігнорування даної обставини, страх офіційної ідеології, партійних лідерів якраз і зумовили переважно силові методи боротьби проти носіїв релігійних поглядів, знищення матеріальної бази церкви, започаткованих з перших місяців після жовтневого перевороту 1917 р. Незважаючи на значну кількість публікацій з проблем ставлення партії більшовиків і Радянської держави до православної церкви, залишається чимало нез'ясованих питань. Одним із них є руйнування храмів, їх начиння впродовж майже усіх років існування радянської влади.

Уже на початку січня 1918 р. влада нанесла РПЦ відчутного удару. Не дочекавшись прийняття декрету про відокремлення церкви від держави, більшовики реквізували ряд храмових та культових споруд, їхнє майно при колишньому царському дворі у Петрограді та його околицях, частину церков на території Московського Кремля, де зберігалось чимало православних реліквій: мощі святих, ікони, хрести, меморіальні речі, які належали видатним релігійним діячам минулого. Незабаром Рада Народних Комісарів РСФРР ухвалює рішення про надання наркоматам права закривати церкви при державних установах, тобто тисяч храмів, які існували для відправлення релігійних потреб державних службовців.¹ Ці незаконні дії властей стали першими у безперервному ланцюгові варварських акцій стосовно православних храмів. За подальшим перебігом подій ми закликаємо читачів прослідкувати на прикладі України.

Влада завдала Церкві серйозного удару уже в 1922 р. під час вилучення церковних коштовностей на допомогу голодуючим Поволжя. Сьогодні з'явилися

* ректор Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка, завідувач кафедри історії України, д.іст.н., професор, академік Академії педагогічних наук України.

¹ Алексеев В. Иллюзии и догмы. – М., Политиздат, 1991. – С.35, 36.

публікації, в яких доводиться, що врятування голодуючих було лише приводом, а насправді акція спрямовувалася на економічне пограбування релігійних об'єднань, у першу чергу православних. Не вдаючись до подробиць, зазначимо, що православна церква намагалася самостійно допомогти врятувати знедолених людей, дозволивши для цього жертвувати навіть предмети релігійного культу, окрім тих, що мають богослужбове призначення. Боборчій державі цього виявилось замало і Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) декретом від 23 лютого 1922 р. ухвалив вилучити всі церковні коштовності (підкреслено нами. – В.П.), що не могло не викликати загального обурення віруючих.

Під час сумнівної кампанії, яка мало чим допомогла голодуючим, зазнала непоправних втрат культура, бо довгий час церква була, так би мовити, головним замовником на виготовлення високохудожніх виробів із коштовних металів, золота тощо. Незважаючи на те, що ВЦВК 1921 р. прийняв декрет "Про цінності, які знаходяться в церквах і монастирях", яким заборонялося вилучати речі релігійного культу, що мали історико-художнє значення, без дозволу центральних і місцевих органів охорони пам'яток мистецтва і старовини, він практично ігнорувався. А в Україні відповідного декрету на початку 1922 р. взагалі не існувало. Тому закономірно, що одним із негативних результатів цієї кампанії стала втрата багатьох безцінних пам'яток культури культового походження.

Тотальний наступ на православну церкву комуністичної партії та держави, започаткований уже з перших років існування радянської влади, продовжувався і в наступний період і зумовлювався не тільки несумісністю комуністичного та релігійного світогляду, а й суб'єктивними факторами. Настрої нетерпимого ставлення до релігії лівацьких елементів, які не допускали можливості існування церкви при соціалізмі, час від часу давали про себе знати спалахами антицерковного екстремізму. Войовничі безвірники, як вони себе гордо називали, наполягали на застосуванні методів "революційної диктатури", тобто закритті церков, розпуску релігійних об'єднань, притягнення за дріб'язкові порушення до кримінальної відповідальності священників, церковних активістів. Найбільше руйнували матеріальну базу.

Друга половина 20-х років започаткувала масове закриття церков. У ході антирелігійних пропагандистських кампаній, за допомогою преси формувалася думка про незчисленні багатства церкви і необхідність їх використання для соціалістичного будівництва. І це незважаючи на вилучення у 1922 р. фактично всіх коштовностей. Водночас по всіх округах України місцеві органи влади провели оцінку культових споруд та церковного майна у них, витрат на реставрацію та ремонт, утримання духовенства.¹ Ця акція санкціонувала конфіскацію дзвонів, а разом і закриття храмів, причому в зростаючих масштабах. Для закриття храмів, вилучення церковних дзвонів, як правило, для переслідування віруючих використовувалася будь-яка нагода. Група віруючих м.Шостка Глухівського округу писала у Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет: "В останніх числах січня 1928 р. місцева влада безпідставно відібрала у нас велику Христо-Різдвяну церкву. Дзвони та начиння звеліли забрати у Володимирську кладовищенську церкву, маленьку, необладнану. На дзвіниці при ній найбільший дзвін у 15 пудів та й той розбитий... Вирішили зняти і збудувати нову дзвіницю. А тут, 29 серпня, повідомляють із Шосткинського райвиконкому, що дзвони заберуть, розіб'ють і віддадуть у брукт. Але ж церква не закрита, а переведена. Із приймальної голови ВУЦВК 10 жовтня 1928 р. на адресу Глухівського окрвиконкому надійшло розпорядження розібратися у доцільності зняття дзвонів.² Віруючим це розпорядження уже не допомогло.

Розпал кампанії по вилученню дзвонів та закриття храмів припав на 1929 рік.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). Ф.5, оп.3, спр.267, арк.2, 28-50.

² Там само, спр.1070, арк.10-17.

Звичною стає практика проведення сходок, зборів, мітингів, на яких простою більшістю голосів, часто під пильним наглядом представників влади, правоохоронних органів, за відсутності "зацікавленої сторони", приймалися рішення про недоцільність існування культового приміщення. Секретар ЦК ВКП(б) Ом. Ярославський писав у центральному органі партії газеті "Правда": "Ми вважаємо, що існуванню монастирів слід покласти край. Монастирям немає місця у Радянській державі. При нашій бідності та потребі у житлі всі монастирські приміщення мають раціонально використовуватися..."¹

Тривалий час у літературі побутувала думка, що кампанія по зняттю дзвонів, закриттю храмів, їх використання для господарських цілей та як будівельний матеріал проводилося за ініціативою трудящих. Але ще в січні 1930 р. Ом. Ярославський заперечив це, з гордістю заявивши у "Правді": "Те, що було неможливим ще кілька місяців тому, – масове зняття дзвонів, – прокотилося хвилею по всьому Союзу протягом кількох днів. До питання про зняття дзвонів Спілка войовничих безвірників підходила надзвичайно обережно, вважаючи, що необхідно у цій справі пробудити ініціативу мас. Тривала робота у цьому напрямку дала результати, які перевершили всі наші сподівання... Справа не тільки у тому, що дзвони можуть дати понад 300000 т. цінних кольорових металів, котрих так не вистачає нашій індустрії, – політичне значення цього руху гігантське, бо цей рух самих мас, який, це треба прямо визнати, перевершив всі планові розрахунки (підкреслено нами. – В.П.) не тільки антирелігійних організацій, але і усіх організацій СРСР узагалі".²

В ті часи газети рясніють крикливими заголовками: "Дзвони знімаємо – церкви закриваємо", "Церкву – під зсипний пункт", "Попа та глитаї – вороги суспільства". Нашвидкоруч прийняті мітингові ухвали про ліквідацію храмів чи монастирів були малоаргументованими. Ось кілька характерних прикладів. На засіданні Гречківської сільської ради Смілянського району 24 лютого 1929 р. ухвалили: "Організувати спілку "Безвірник" у с. Гречківці, для чого скласти комісію... Комісії повести антирелігійну роботу проти церкви та за передачу церкви під сільбудинок, цю роботу завершити до 1.04.1929 р."³

19 квітня президія Шевченківського (Черкаського) окрвиконкому прийняла ухвалу, де наголошувалося: "... У зв'язку з тим, що постанову про вилучення від релігійної громади с. Хрестителево церковного будинку і про передачу його для культпотреб села внесено зборами НКВС разом з неорганізованою біднотою, зборами профспілок і всіх колгоспоб'єднань села, зборами молоді, пленумами сільрад сіл Хрестителево та Бакаїво, що с.Хрестителево в зв'язку з культурним ростом його та при наявності величезних культурних масових потреб потребує відповідного приміщення, що при кількості населення в 3878 осіб група віруючих складає лише 700 осіб постанову затвердити та порушити клопотання перед ВУЦВК..."⁴

Чернігівський окрадмінвідділ, інформуючи НКВС республіки, куди надійшла скарга від віруючих с. Дроздовці Городянського району, повідомляв: "Окрадмінвідділ не закривав церкву. Вона не функціонувала через відсутність релігійного службовця. Повісили оголошення, що бажаючи можуть взяти храм в користування... Гурток безвірників села та райрада безвірників розпочали виховну роботу, аби передати церкву під культурну установу. Але НКВС повернув церкву на вимогу селян. Щодо дзвонів були постанови всіх організацій, виборців села, земгромади, комітету незаможників та інші постанови райвиконкому та окружкому. Зараз невелика купка віруючих ухвалила про повернення дзвонів... Однак вони вже в Рудметалторзі і сільська рада одержала кошти на культурні потреби".⁵

¹ Ярославский Ем. Не пора ли проверить монастыри? // Правда. – 1929. – 1 августа.

² Ярославский Ем. Воинствующий атеизм – движение масс // Правда. – 1930. – 15 января.

³ Державний архів Черкаської обл. Ф.Р-131, оп.1, спр.36, арк.88.

⁴ Там само. Ф.Р-101, оп.1, спр.5, арк.2.

⁵ ЦДАВО України. Ф.5, оп.3, спр.1958, арк.21.

У пресі суцільним потоком йшли повідомлення про закриття церков. Газета "Вісті ВУЦВК" писала: "В с.Варварівці (Куп'янщина) загальні збори селян ухвалили... зняти дзвони з церкви, а саму церкву закрити. Те ж саме ухвалили зробити села М.Вовча, Кругле та хутір Дьогтярний. В хуторі Дьогтярному, крім того, селяни ухвалили виселення з хутора попа...

За останні три місяці минулого року на Першотравневщині знято й передано на потреби індустріалізації церковні дзвони з 145 церков. Найбільше дзвонів знято в селах Першотравненського, колишнього Богопільського району, де з 29 церков, що є по селах, дзвони замовкли в 23-х... За три місяці окривконком порушив перед ВУЦВК клопотання 18 сіл про закриття церков".¹

Про темпи кампанії закриття церков красномовно свідчать факти. На Полтавщині, наприклад, ліквідовано православних храмів: 1927 рік – 5, 1928 рік – 2, 1929 рік – 20, 1930 р. – 33.² В Україні протягом 1924-1928 років ліквідували 229 молитовних будинків, у 1929 р. – 136, а в 1930 р. – 234.³ За два роки на Полтавщині зняли дзвонів загальною вагою понад 64 т. Тільки навесні 1930 р. позбулися дзвонів у Києві: Володимирський собор – 20 т, Десятинна церква – 34 т, Михайлівський собор – 12 т, Флорівський монастир – 12,7 т, Іонівський монастир – 30 т.⁴ Ми вже не кажемо про те, що серед знищених дзвонів було чимало витворів справжнього мистецтва. У війну з церквою втягували і дітей. На Конотопщині школярі відібрали у віруючих і насильно вилучили з церков біля 4 тис. ікон, які спалили на майдані у Конотопі.⁵

Під час різдвяних свят 1930 р. в Україні було організовано масове спалення предметів релігійного культу, ікон, церковних книг.

У приміщеннях храмів, молитовних будинків, відібраних у 1929-1930 роках, влаштували 12 сільбудинків, 50 шкіл, кілька десятків клубів. 76 церков знесли. У ті, що уціліли, розміщали гаражі для тракторів, млини, склади, зсипні пункти тощо.⁶ Набуло розвитку своєрідне змагання за найшвидше викорінення "розсадника опіуму народу". В Україні в цьому першість тримав Херсон, який став першим містом без жодної церкви. Закриття храмів означало одночасно і заборону вести будь-яку "релігійну роботу" в інших місцях. Про це наголошувалось у багатьох рішеннях органів влади.

Протидіяти свавіллю у відношенні до культових споруд, як і під час кампанії по вилученню церковних коштовностей у 1922 р., намагалися пам'ятко-охоронні органи Наркомату освіти республіки. Вони порушували питання про те, щоб долю храмів вирішували тільки на основні чинного законодавства. Особливо, коли мова йшла про пам'ятники історії та культури.⁷

Кампанія по вилученню дзвонів, закриттю та руйнуванню церков ущемляла права віруючих, але не вирішувала завдань, поставлених її організаторами. Справді, у країні катастрофічно не вистачало шкіл, лікарень, закладів культури. Проте чи зручно почували себе, наприклад, школярі або аматори сцени у сільській церкві й "будівельний матеріал" не завжди був придатний для використання. Тому на місці знесених історико-архітектурних об'єктів у багатьох містах і селах тривалий час лишався пустир. Не рятувала становище і передача пам'яток культової архітектури під культосвітні заклади. За тих умов це була певним чином благородна акція з боку Наркомату освіти, оскільки планувалось тим самим зберегти, а не знищити пам'ятники, забезпечити безпосередній контроль за ними.

"Вирішальний" удар матеріальній базі православної церкви в Україні завдали в другій половині 30-х років. Дослідники даної проблеми єдині у тому, що найбільш

¹ Вісті ВУЦВК. – 1930. – 5 січня.

² Мартирологія Українських Церков. – Торонто; Балтимор, „Смолоскип”, 1987. – Т.1. – С.1036.

³ Там само. – С.908.

⁴ Там само. – С.1037, 1034.

⁵ Там само. – С.1036.

⁶ Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., Наукова думка, 1991. – С.276.

⁷ Нестуля О.О. Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. Збірник методичних матеріалів в шести частинах. – К., б/в, 1989. – Ч.ІІ.

постраждали храми Києва. На сьогодні описані десятки свідчень варварського ставлення до витворів мистецтва, пам'яток культури культового походження. Цікаві факти наводить у "Нарисах історії Української Православної Церкви" І.Власовський, котрий вважає, що храми – пам'ятки культури древнього Києва – стали жертвою "реконструкції" міста, куди перенесли столицю республіки. Були зруйновані десятки церков і монастирських комплексів. Загроза руйнування нависла і над найдревнішою київською святинєю – Софіївським собором. На щастя, він уцілів. У 1934 р. собор закрили для богослужіння і відкрили як архітектурний музей-заповідник.¹ Києво-Печерська лавра після пограбування її коштовностей, винищення та розгону ченців була оголошена "Всеукраїнським культурно-історичним заповідником". Подібна розправа над київськими святинями не була випадковою, оскільки нову столицю України (до середини 30-х років столицею УСРР був Харків. – В.П.), за прикладом Москви, вирішили перетворити у своєрідний еталон нового соціалістичного міста, позбавленого, так би мовити, патріархальних пережитків в архітектурі – "відверто ворожих форм і композицій у феодальному, попівсько-поміщицькому дусі українського панства".²

Щоправда, частина вчених, представників творчої інтелігенції не відкидали можливості збереження храмів. "Те, що в Києві немало пам'ятників старовини, які являють собою великий архітектурний і науково-історичний інтерес, – писав професор П.Хаустов, аналізуючи проект реконструкції Києва, – збільшує відповідальність проєктантів і вимагає надзвичайно вдумливого ставлення їх до своєї роботи... Але там, де це диктується інтересами перетворення столиці України на одне з найздоровіших і найкрасивіших міст, проєкт намічає найрадикальніші заходи".³

Зараз цілком очевидно, що культові споруди, зокрема і пам'ятки архітектури, були приречені. Особливу роль у визначенні основних напрямків архітектурного планування міста відіграв керівник КП(б)У П.Постишев, який особисто знайомився з проєктами новобудов, давав свої вказівки. Численні поради висловлював і інший партійний лідер С.Косіор. Питання реконструкції столиці неодноразово розглядало політбюро ЦК КП(б)У. Зрозуміло, що при загальному негативному ставленні партійного керівництва до релігії та церкви, марно було чекати такого плану реконструкції, котрий би зберігав історичну частину міста, її видатні архітектурні споруди. Вандалізм теж був плановою справою.

7 серпня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У створило для оперативного розгляду питань планування та реконструкції міста Києва спеціальну комісію ЦК та Раднаркому республіки на чолі з П.Постишевим. Оскільки багато з новобудов планувалось в історичній частині Києва, то затвердженню їх проєктів передували відповідні рішення, що санкціонували знищення культових споруд – пам'яток архітектури. Саме така доля чекала Михайлівський монастир. 11 квітня 1934 р. комісії у складі М.Попова, В.Балицького, В.Затонського доручалась встановити історико-художні цінності пам'яток монастиря та вжити необхідних заходів для зняття найбільш цінних фресок та мозаїк.

На півночі Лівобережної України ліквідували дев'ять монастирів із десяти, зруйнували шість архітектурних пам'яток XVII ст., шістнадцять – XVIII ст. і чотирнадцять – XIX ст. Чернігівський Преображенський собор XI ст., в якому було поховано князя Ігоря, перетворили у продовольчий склад, церкву св. Трійці – у продовольчий магазин, а церкву св. Бориса (X ст.) – у м'ясопереробний цех. Перелік подібних злочинів проти культури і пам'яті поколінь можна продовжувати. Правове обґрунтування руйнуванню архітектурних пам'яток культового походження надавала інструкція Секретаріату Президії ВУЦВКу від 23 червня 1932 р. "Про порядок організації, діяльності, звітності і ліквідації релігійних громад і про систему обліку адмінорганами складу релігійних громад та служителів культу". У ній підкреслювалося,

¹ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. В 4-х кн. – К., – Нью-Йорк, 1990. – Кн. 1. – С. 298.

² Шафіров А. За перебудову архітектурного фронту // Соціалістичний Київ. – 1934. – №3-4. – С.9.

³ Хаустов П. План соціалістичної перебудови центрального району столиці // Соціалістичний Київ. – 1936. – №1. – С. 7-8.

що питання про закриття молитовного будинку можуть порушувати державні установи, якщо це потрібно з міркувань державної влади. Приводом могла виступати, наприклад, реконструкція вулиці, будівництво заводу тощо.

Державну політику щодо православних храмів характеризували і методи, з допомогою яких місцеві активісти домоглися прийняття рішень про закриття храмів, серед яких було чимало цінних пам'яток. А. Зінченко наводить кілька прикладів, котрі мали місце у Могилівському та Вінницькому округах. У с. Каптелина Вінницького округу, наприклад, у 1929 році чиновник закрив церкву, вдавшись до нахабного обману. Він ходив селом з двома списками: один – за відкриття нових церков, інший – за закриття існуючих. Селяни підписували "за відкриття", але їм підсовували листок, де йшлося "про закриття".¹

Набув поширення і такий метод, коли жителі населеного пункту підписувалися на аркуші за збереження дзвонів, а до цього списку дописувався заголовок про їх зняття. Очевидці тих подій розповідають про випадки, коли сільський актив (голова сільради, секретар парторганізації, секретар комсомольської організації, голова комнезаму) ставив підписи за всіх місцевих селян про їхню згоду закрити або зруйнувати церкву.

У розпал кампанії "по остаточному" викоріненню релігії відділ культури при Наркоматі внутрішніх справ СРСР розробив інструкцію про закриття церков. Згідно з новими планами, ухвалу могли приймати місцеві відділи НКВС на таких підставах: у церкві збираються "ворожі державні елементи"; несплата податку; поширення у районі епідемії; вимоги населення закрити церкву.

За короткий час після оголошення цієї інструкції НКВС одержав 8 тис. постанов з різних місцевостей про закриття церков. Про те, як формувалися ці постанови говорити не варто. Під час "вирішального" штурму і Україні зруйнували приблизно 75-80 відсотків наявних храмів. Якщо взяти до уваги, що протягом попередніх років було закрито значну кількість церков, то постає досить трагічна картина. На початку 40-х років не діяло жодної православної церкви у Вінницькій, Донецькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях, по одній було в Луганській, Полтавській, Харківській областях. Цікаві порівняльні дані щодо РПЦ можна навести по Київській єпархії за 1917 і 1940 роки:

– кількість парафій – 1710	2
– кількість монастирів – 23	жодного
– кількість священників – 1435	3
– кількість ченців (черниць) – 5193	жодного. ²

Можна припустити, що певна кількість храмів припинила свою діяльність в силу внутрішніх факторів. Але вирішальну роль у їх знищенні відіграла богоборча політика державних органів.

Ще одна важлива деталь, яка підтверджує непримиримість держави щодо церкви. Коли вирішувалась доля тієї чи іншої церкви, то і далі не бралися до уваги, незважаючи на гіркі уроки попередніх років, ніякі аргументи у її захист, нехтувалися авторитетні висновки вчених, громадськості, пам'ятоохоронних органів. Часто на захист пам'яток культового походження ставали віруючі навіть у сільській глибинці. Жителі с. Лютенки Гадяцького району Полтавської області 16 вересня 1937 р. звернулися до Голови Раднаркому СРСР В. Молотова з листом, в якому наголошувалося: "Фашистські варвари Франко знищують культурні та історичні пам'ятки іспанського народу. В с. Лютенки Гадяцького району... вороги народу хочуть знищити велику історичну пам'ятку – колишню Успенську церкву. Їй 300 років. Такої немає на всій території Харківської та Полтавської областей. Пам'ятка має велику красу. Вона витримала облогу шведів. Протягом трьохсот років її жаліли. Ми не церковники, але знищення великих історичних пам'яток не можна без гніву спостерігати. Якщо Ви, тов. Голова, не з варварами дикими, то припиніть це дике і сумне явище. Накажіть взяти під охорону цю історичну пам'ятку,

¹ Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави у 20-ті роки? // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 12.

² Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – С. 278.

колишню Успенську церкву (на момент написання листа уже закриту. – В.П.), і відновити частково збиток, щоб не раділи вороги народу, щоб не ширили незадоволення серед народу. Багато громадян, та горе, що підписатись не можна, бо поламають і понівечать за це. Дайте негайно телеграфом розпорядження".¹ Лист селян залишився без відповіді Голови Раднаркому, а церква без уваги та належного догляду. Пізніше вона завалилася на радість богоборців як у Гадячі та Полтаві, так і в Києві та Москві.

Отже, "вирішальний штурм" виявився успішним. Православна церква, як і інші конфесії, була позбавлена наприкінці 30-х років матеріальної бази, віруючі – можливості задовольнити свої релігійні потреби. Подібний злочинний, по суті, курс комуністичної партії і Радянської держави щодо релігії та церкви зберігся фактично аж до кінця 80-х років, оскільки керівництво республіки заперечувало, наприклад, передачу в 1987 р. РПЦ ближніх і дальніх печер Києво-Печерської лаври чи повернення церкві чудом уцілілих храмових приміщень, котрі використовувалися явно не за призначенням.

Анатолій Черній*

БОГ І БАТЬКІВЩИНА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Ю.ВАССИЯНА

Ім'я Юліана Вассияна – українського філософа, науковця, публіциста мало відоме не лише широкому українському загалу, а й тим, хто працює на терені філософсько-релігійнознавчих студій. Водночас це не лише одна з визначних постатей в історії модерного українського націоналістичного руху, один із засновників Організації Українських Націоналістів, а й мислитель високої філософської культури, який глибоко знався на сучасній йому західноєвропейській філософії, її провідних течіях і особливо феноменології та персоналізмі. Саме в них він намагався віднайти теоретичне підґрунтя природи нації і релігії. Як найінтимнішу форму зв'язку індивідуальної душі з душею світу, релігію Вассиян розглядав як подвиг духу, його злет, його нескінченне прямування до нескінченної досконалості – Бога, дорога до якого, на його переконання, прямує лише через Батьківщину. Останнє, в його інтерпретації, постає нічим іншим як спільнотою природи (землі), історії (час спільного життя) і людей, (які діють нині на основі двох попередніх зв'язків).

Основним для людини, міркує мислитель, є життя на Землі, оскільки воно пронизує свідомість у всіх напрямках як безпосередня предметна дійсність. Усе інше – минуле і майбутнє – тільки предмет посереднього ступеня, про який розум робить висновки на основі переживання теперішності, висновки більше або менше вдалі. Справи не змінює факт, що у своїх бажаннях, помислах, ідеях, прямування до головної мети живе людина як цілісність. Тож для неї є майбутнє природнім напрямком, у якому діють її природні сили. Не заперечуючи цієї самозрозумілої логіки життєвого руху, не можна, як зазначає мислитель, одночасно стверджувати, що із цієї причини безпосередня теперішність перестає бути єдиною практичною основою предметної свідомості. Тут актуалізується знову відомий мотив середини, з якої інтроспекція розкриває шлях "учора", а, з другого боку, інтуїція вживається формою вольових проєкцій у порожнечу часу, охопленого органічними хвилями тривання. На самосвідомому факті життя, як правило, лежить самочинне і стихійне бажання підвищити міру якості або бодай зберегти існуючий стан. Звідси автор резюмує, що проповідь вищого типу життя не може бути побудована на запереченні елементарних форм існування, як таких, що просякнуті матеріальним, оскільки не матерія чи біофізичні процеси життя гальмують творчий поступ, а кваліть духу, його недостатність чи непроявність. Філософія заперечення життя може розглядатися як доказ духовного нездоров'я. Адже реальний світ людської історії є єдиним тереном можливої діяльності духу і поза ним як підкреслює Вассиян, не можна віднайти чи висловити ніякої іншої практичної основи буття. Саме з цього і слід виходити, оцінюючи практичне відношення Батьківщини й Бога. Природний порядок веде від Батьківщини до Бога.

Людина і Батьківщина – це органічна цілісність, але не фізична, предметна, а власне

¹ Пам'ятки України. – 1989. – №1. – С. 42, 44.

* заступник директора Природничо-гуманітарного інституту НАУ (м.Київ), д.філос.н., професор.